

УДК 94(477.46):314.117.1(=411.16)"1751"

**Тетяна КУЗНЕЦЬ,**  
orcid.org / 0000-0002-9282-110X  
доктор історичних наук,  
професор кафедри історії України  
Уманського державного педагогічного  
Університету імені Павла Тичини  
(Україна, Умань)  
tetiana.kuznets@gmail.com

## ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УМАНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.

Стаття містить узагальнені підрахунки єврейства Уманщини другої половини ХVІІІ ст., які здійснені автором на основі опублікованих істориком Іваном Каманінім матеріалів шести переписів податного єврейського населення, що мешкало на території чотирьох воєводств Речі Посполитої – Київського, Волинського, Подільського, Брацлавського. З матеріалів переписів вибрано населені пункти, єврейське населення яких складало Уманський, Соколівський, Теплицький кагальні округи. Систематизовані по кожному перепису цифрові показники кількості єврейського податного населення дали можливість визначити основні тенденції динаміки чисельності єврейського населення Уманщини другої половини ХVІІІ ст. Зважаючи на певну умовність підрахунків (переписи податного населення це далеко не повні демографічні показники), все ж вдалося виявити динаміку збільшення кількості єврейства на Уманщині.

Узагальнені і унаочнені в таблицях показники кількості євреїв зазначеного регіону показують, що представники єврейського етносу здавна мешкали в місті Умані та містечках і селах Уманщини. Упродовж другої половини ХVІІІ ст. місто Умань та Уманський кагальний округ були серед найбільш густонаселених в Брацлавському воєводстві. Представлені у таблицях підрахунки уможливають ілюстрацію динаміки зростання чисельності єврейського населення Уманщини. Менше як за три десятиліття, з 1764 по 1791 рік, частка євреїв Уманщини серед всього єврейського населення воєводства зростає з 2,18% до 42,80%. Навіть фрагментарність матеріалів переписів не заважає заключити, що у другій половині ХVІІІ ст. чисельність євреїв, які мешкали на Уманщині, постійно збільшувалась.

Як свідчать виокремлені з матеріалів переписів єврейського податного населення і зіставлені відомості по Брацлавському воєводству, провідною тенденцією динаміки чисельності євреїв було збільшення їх кількості. Попри те, що кожен із шести переписів (1764 р., 1776 р., 1778 р., 1787 р., 1790 і 1791 роки) містить відомості з різної кількості міст, містечок і сіл, і що у цих типах населених пунктів зафіксована різна чисельність мешканців євреїв, все ж середня кількість податного єврейства на одне місто, містечко, село від перепису до перепису збільшувалась. Чіткіше прослідковується збільшення міського єврейства, менше містечкового і ще менше сільського.

Матеріали шести переписів дали можливість здійснити підрахунки питомої ваги податного єврейства міста Умані та Уманського кагального округу у відношенні до чисельності єврейства Брацлавського воєводства. Виявилось, що показники питомої ваги євреїв Уманського кагального округу до єврейства воєводства зростає від 2,18% у 1764 р. до 42,80% у 1791 р. А аналогічні показники по місту Умані зростає від 1,48% до 20,4%. І розуміючи, що переписи податного населення це не повна демографічна статистика, все ж варто зауважити, що здійснені підрахунки показують позитивну динаміку збільшення єврейства на Уманщині у другій половині ХVІІІ ст.

Систематизовані у статті матеріали, як і локалізовані на території Уманщини населені пункти з вживаними у ХVІІІ ст. назвами, зацікавлять дослідників локальної історії, краєзнавців, аспірантів. Викладений у статті матеріал поверне до наукового обігу відомості про населення Уманщини, яке завжди було поліетнічним. Також систематизовані відомості і здійснені підрахунки сприятимуть розширенню хронологічних рамок краєзнавчих досліджень.

**Ключові слова:** переписи єврейського населення, Брацлавське воєводство, Уманщина, кагальні округи, Уманський кагальний округ.

**Tetiana KUZNETS,**  
Doctor of Historical Sciences,  
Professor of the Department of History of Ukraine  
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University  
(Ukraine. Uman)  
tetiana.kuznets@gmail.com

## MAIN TRENDS IN THE DYNAMICS OF JEWISH POPULATION NUMBER IN UMAN REGION IN THE SECOND HALF OF THE 18<sup>TH</sup> CENTURY

*The article contains generalized calculations of the Jewry of Uman region of the second half of the 18<sup>th</sup> century, performed by the author on the basis of six censuses of taxable Jewish population living on the territory of four voivodeships of the Polish-Lithuanian Commonwealth – Kyiv, Volyn, Podillia, Bratslav, published by historian Ivan Kamanin. From the materials of censuses the following populated areas were selected: Uman, Sokolivka, Teplyk Jewish communities on the basis of living of Jews. Numerical indicators of the number of Jewish taxable population, systematized for each census, made it possible to determine the main trends in the dynamics of Jewish population number in Uman region in the second half of the 18<sup>th</sup> century. Given a certain conditionality of calculations (censuses of the taxable population are not complete demographic indicators), we made it possible to identify the increasing dynamics of the number of Jews in Uman region.*

*The summarized and illustrated number of Jews of a mentioned region, given in tables, show that the Jewish ethnic group members had lived in Uman, the towns and villages of Uman region for a long time. During the second half of the 18<sup>th</sup> century Uman and Uman Jewish community were among the most densely populated in Bratslav voivodeship. The calculations presented in tables make it possible to illustrate the dynamics of the Jewish population growth in Uman region. In less than three decades, from 1764 to 1791, the share of Jews in Uman region increased from 2,18% to 42,80% among the total Jewish population of the voivodeship. Even a fragmentary character of censuses does not preclude the conclusion that in the second half of the 18<sup>th</sup> century the number of Jews living in Uman district was constantly increasing.*

*According to the extracts from the materials of censuses of Jewish taxable population and the compared items of information on the Bratslav voivodeship, the main trend in the dynamics of the number of Jews was their quantitative increase. Notwithstanding each of six censuses (1764, 1776, 1778, 1787, 1790 and 1791) contain the pieces of information from a different number of cities, towns and villages and the record of a different number of Jewish inhabitants in these types of populated areas, an average number of taxable Jews per city, town, village was increasing from census to census. There is a clearer increase of Jews living in cities, a less increase of the ones living in towns and the least increase of the ones living in villages.*

*The materials of six censuses made it possible to calculate the share of taxable Jews in Uman and Uman Jewish community in relation to the number of the Jewry of Bratslav voivodeship. It turned out that the share of Jews of Uman Jewish community increased from 2,18% in 1764 to 42,80% in 1791 in relation to the Jewry of the voivodeship. In Uman similar figures increased from 1,48% to 20,4%. Understanding that the censuses of taxable population are not accurate demographic statistics it is worth emphasizing that performed calculations illustrate positive dynamics of the increase of the Jews in the second half of the 18<sup>th</sup> century.*

*Systematized materials, as well as localized Ukrainian populated areas, the names of which were used in the 18<sup>th</sup> century, will be the areas of interest for the researches of local history and PhD students. The material presented in the article will reenter the items of information about Uman's population, which was always polyethnic, to scientific circulation. Systematized pieces of information and performed calculations will contribute to the enlargement of chronological limits of local history researches too.*

**Key words:** censuses of Jewish population, Bratslav voivodeship, Uman region, Jewish communities, Uman Jewish community.

**Постановка проблеми.** Звернення до історії єврейства на українських землях доцільно розпочати з міркувань Ярослава Дашкевича, який у 1992 р. зазначав, що «десь тепер, у недалекому часі, повинна розпочатися в Україні важлива з різних точок зору наукова дослідницька праця в ділянці вивчення багатовікових українсько-єврейських взаємин» (Дашкевич, 1992:49). Вчений наголошує на науковому характері цієї праці, так як саме в цій ділянці історії України величезне нагромадження стереотипів. Їх позбутися дозволить вивчення архівних матеріалів. Цілком погоджуючись з відомим істориком, додамо, що всебічного вивчення вимагають і опубліковані архівні матеріали. Стосовно українсько-єврейських стосунків у XVIII ст. це матеріали переписів євреїв у Південно-Західному краєві Російської імперії в 1765-1791 роках, укладених І.М. Каманіним у 2-му томі частини 5-ї 35-томного комплексу документів і матеріалів – «Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов» (АЮЗК, 1890). Матеріали шести

проведених польською владою переписів податного єврейського населення (1764, 1776, 1784, 1787, 1790, 1791 рр.), лише частково проаналізовані І.М. Каманіним на рівні чотирьох воєводств: Київського, Волинського, Подільського, Брацлавського. Порівняльний аналіз показників чисельності єврейського населення міст, містечок і сіл на території цих воєводств викладено І.М. Каманіним у розлогій передмові до зазначеного тому (Каманін, 1890:1-234). А між тим в опублікованих матеріалах переписів наведена кількість податного єврейського населення переважної більшості населених пунктів зазначених воєводств. Опубліковані польською мовою, ці матеріали рідко попадають у поле дослідницької уваги дослідників локальної історії. Тому звернення до матеріалів переписів податного єврейського населення території історичної Уманщини з метою нового осмислення та повернення у науковий обіг є цілком умотивованим.

**Аналіз досліджень.** Історія єврейства XVIII ст. неодноразово привертала увагу дослідників. Перш за все варто відзначити, що історико-статистичні відомості про єврейський етнос узагальнила Єврейська енциклопедія. Відзначаючи велику значущість та пізнавальний потенціал великого масиву довідкового матеріалу про історію та культуру євреїв (16 томів), найбільш дотичними для даного дослідження є статті 15-го тому про Умань та гайдамаччину, а в історичних довідках про Буки, Ладижинку, Тальне, Торговицю та Соколівку містяться ще й статистичні данні про чисельність євреїв у цих містечках Уманщини (Єврейська енциклопедія, 1908-1913). Окремі фрагменти знайшли висвітлення на сторінках фундаментальних досліджень. Узагальнені статистичні відомості про єврейських етнос на широкому історичному тлі викладені у сучасних дослідженнях демографів та істориків. Перш за все це роботи відомих дослідників проблем народонаселення – В.М. Кабузана (Кабузан, 1963) та В.І. Наулка (Кабузан, Наулко, 1991).

Історія єврейства Уманщини уже має свою історіографію. Вона була предметом наукового інтересу І. Мельник, результатом чого стали її наукові статті (Мельник, 2015; 2018a) та кандидатська дисертація (Мельник, 2018). І хоч І. Мельник зазначає, що хронологічні межі її досліджень охоплюють останню чверть XVIII ст. – поч. XX ст., матеріали переписів податного єврейського населення Уманщини не потрапили у фокус її дослідницької уваги, так як нижню хронологічну межу вона конкретизувала 1772 роком «коли відбувся перший поділ Речі Посполитої і російська імперська влада почала формувати законодавчу базу щодо єврейського населення інкорпорованих територій» (Мельник, 2018b: 2). Тобто у часовому полі останньої чверті XVIII ст. І. Мельник досліджував інший аспект історії єврейства на Уманщині.

**Мета статті.** З опублікованих М.І. Каманіним матеріалів переписів єврейського податного населення, що були проведені у другій половині XVIII ст. у повітах чотирьох воєводств Південно-Західного краю (Київського, Волинського, Подільського і Брацлавського), виокремити та систематизувати відомості по населених пунктах Уманщини з метою виявлення провідних тенденцій динаміки чисельності єврейського населення.

**Виклад основного матеріалу.** Визначаючи важливість демографічної статистики, І.М. Каманін зазначив, що «только цифровое измерение фактов или явлений известного порядка в общественной жизни даст ясное представление о состоянии самого общества в то или другое время» (Каманин, 1890:1). Він вважав, що використання статистичних даних при з'ясуванні питання про економічний вплив однієї народності та побут іншого населення в державі є важливою запорукою правильного розуміння цього питання. У першу чергу це стосується єврейського населення, над яким висить багатовікове звинувачення в експлуатації народних мас.

Щодо достовірності матеріалів переписів єврейського населення, то запідозрювати чи укладача тому «АЮЗР» І.М. Каманіна, чи польську владу, що збирала демографічні відомості, підстав нема. Аргументацією для цього слугуватимуть такі пояснення.

Іван Михайлович Каманін (1850–1921 рр.) – відомий історик, архівіст, археограф, палеограф, який ще у студентські роки був підтриманий В.Б. Антоновичем і під його впливом почав працювати в Київському архіві (КЦАДА), з 1883 р. обійняв посаду помічника бібліотекаря та завідувача архіву і упродовж 20 років сумлінно працював у цій установі. З 1903 р. його було призначено тимчасово виконувачем обов'язки керівника архіву давніх актів, а 2 листопада цього ж року він офіційно став архіваріусом, залишаючись на цій посаді впродовж наступних 18 років. «В останні роки життя був співробітником відділу соціальних наук УАН та ІНО ім. Драгоманова. У квітні-жовтні 1920 р. він обіймав посаду керівничого над працями Постійної комісії для виучування західно-руського та українського права УАН» (Якобчук, 2015:168). Будучи відданим своїй роботі і живучи справами архіву, І.М. Каманін забезпечував його належне функціонування, вдосконалював систему опису документів, не допускав їх фальсифікації.

Щодо вибору матеріалів переписів єврейського населення саме з 1764 до 1791 р., то сам І.М. Каманін пояснював, що він залежав «от полноты и обилия материала, находимого нами в актовых книгах и дающего онования для более точных и определенных выводов» (Каманин, 1890:2)

Запідозрювати польську владу у фальсифікації чисельності єврейського податного населення теж не має сенсу з огляду на таке: переписи населення завжди робились, перш за все, заради інтересів казни то адміністративно-воєнної мети. Переважно заради інтересів казни проводились в Речі Посполитій і переписи євреїв. Це виключає думку про те, що чисельність податного населення могло бути занижено.

Аргументом на користь цього може слугувати і удосконалення системи перепису єврейського населення на території Речі Посполитої. Якщо перші єврейські переписи, починаючи з 1549 р. здійснював збирач податків, який складав присягу щодо достовірності цифрових показників, то з 1578 р. до проведення переписів єврейського населення залучались ще помічник збирача податків, єврейські старшини, члени воєводського правління чи суду, якому підкоряються євреї в містах. Старшини були зобов'язані засвідчити присягою правильність кількості єврейського податного населення і сплати поголовний

податок за всю общину. З 1588 р. за правильність проведення переписів відповідали місцеві суди (магдебургії) в містах і власники помість у селах.

Вони теж під присягою свідчили правильність результатів перепису, а у разі надання неправдивих показників підлягали оштрафуванню. Кожен єврей повинен був з'явитися магістрат для внесення себе і своєї сім'ї у перепис. Тобто до здійснення перепису залучалась і місцева шляхта, яка не рідко на сеймах сама ініціювала обкладення євреїв податками, що вимагало з'ясування точної кількості єврейського населення. З 1591 р. переписи проводили за системою 1578 р. аж до 1764 року. Змінювалась лише величина податку, що залежала від потреб держави.

З 1764 р. започатковано діяльність Скарбової економічної комісії, яка займалася вивчення економічних питань, керівництвом усією торгівельно-промисловою діяльністю в державі, визначенням величини податків і, як необхідною умовою для виконання цих завдань, збором статистичних даних. У зв'язку з цим сеймовою ухвалою 1764 р. визначено необхідність проведення перепису євреїв. Порядок проведення перепису був визначений таким: головний нагляд і керівництво переписом покладалося на комісарів, призначених сеймом по два в кожен повіт воєводства; безпосередній перепис доручався кагальним старшинам спільно з власниками міст і містечок чи їх управителями, власники були зобов'язані особисто перевіряти кількість євреїв, а зібрані відомості підтверджувати присягою і передавати комісарам, які після перевірки перепису один примірник матеріалів передавали скарбовому писареві, а інший вносили в актові гродські книги. Скарбова комісія через своїх люстраторів теж повинна була перевірити перепис євреїв, а у разі виявлення помилки справа передавалась до скарбового суду. Кожен повітовий комісар отримував за таку роботу 1000 пол. злотих. Таким чином, до здійснення перепису залучалось чимало осіб, діяльність яких піддавалась нагляду і контролю. Власники маєтків були зацікавлені у недопущенні ухиляння євреїв від перепису в надії на те, що більша їх кількість дасть більшу суму податку і тим самим зменшить інші податки з помістя.

Достовірність перепису 1764 і наступних років забезпечувалась і такими чинниками, як: переписи проводились через короткі проміжки часу (5-10 років); проводилися у короткі терміни (кілька місяців); у проведенні перепису брало участь чимало осіб; переписи можна підтвердити історико-географічними та політико-економічними даними. Достовірності результатів перепису слугувало і те, що християни мали право виявляти тих євреїв, які ухилялись від перепису.

Отож, розуміючи, що переписи податного єврейського населення 1764-1791 років не є стовідсотково об'єктивними, вони все ж мали високий рівень достовірності в силу низки особливостей їх проведення.

Землі історичної Уманщини у час проведення переписів єврейського населення в Речі Посполитій (1764–1791 рр.) не складала одну територіально-адміністративну одиницю. Вони були частиною Брацлавського повіту Брацлавського воєводства (складалось з двох повітів – Брацлавського і Вінницького). Тому на тлі узагальнених підрахунків єврейського населення

Брацлавського воєводства, рельєфніше виглядатимуть дані про кількість єврейського податного населення на Уманщині. Узагальнені матеріали результатів шести переписів узагальнимо такою таблицею:

№ з/п		Кількість населених пунктів воєводства, населених євреями			Кількість єврейського населення в населених пунктах			Всього	Скільки єврейського населення припадає на одне:		
		міста	містечка	села	міста	містечка	села		місто	містечко	село
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Перепис Брацлавського воєводства (Брацлавський і Вінницький повіти) 1764 р.	46	9	873	13347	671	6253	20271	29,015	74,55	7,16
2	Перепис Брацлавського воєводства (Брацлавський і Вінницький повіти) 1776 р.	17	52	853	3869	4766	5453	14088	227	136	6
3	Перепис Брацлавського воєводства (Брацлавський і Вінницький повіти) 1784 р.	41	18	964	13597	2217	9683	25497	331,63	123,16	10,04
4	Перепис Брацлавського воєводства (Брацлавський і Вінницький повіти) 1787 р.	49	8	1101	15814	931	10487	27232	322,73	116,07	9,52
5	Перепис Брацлавського воєводства (Брацлавський і Вінницький повіти) 1790 р.	34	6	673	12269	617	9304	22280	370,85	102,83	13,95
6	Перепис Брацлавського воєводства (Брацлавський і Вінницький повіти) 1791 р.	13	1	234	5377	214	3497	9088	413,61	214	14,94

Порівнюючи перші два переписи єврейського населення Брацлавського воєводства (1764 і 1776 рр.), не можна не помітити досить значне зменшення кількості євреїв. В 1,4 рази зменшилась кількість євреїв, на 29 зменшилась кількість міст та на 20 кількість сіл з єврейським населенням, однак значно зросла кількість містечок воєводства, в яких мешкали євреї. Не вдаючись до аналізу причин таких змін, все ж нагадаємо, що в десятиліття, яке розділяло два переписи, на Правобережжі ширився гайдамацький рух, відбулося повстання Коліївщина, в полум'ї якого загинуло чимало євреїв. До того ж, політика польської Корони та російського царату щодо єврейської людності зумовлювала зміни в становищі єврейства цього регіону.

Обрання 1764 року польським королем Станіслава Понятовського і

здійснюванні ним реформи в адміністрації, фінансах, освіті викликали невдоволення польських магнатів, котрі утворили антикоролівську конференцію у місті Радомі (1767 р.). Втручання Росії у польські справи і підтримка короля, що був російським ставлеником, зумовили утворення нової шляхетської конфедерації – Барської (1768 р.), яку підтримували Англія та Франція. Терени Речі Посполитої перетворилися в арену гострої боротьби протилежних угруповань, підтримуваних європейськими державами. Територія Брацлавського воєводства перебувала в епіцентрі військових дій, що зумовило значні людські втрати, в т.ч. і єврейського населення. До того ж, репресивні дії барських конфедератів стали поштовхом до селянсько-козацького повстання на Правобережжі – Коліївщини. Налякані розмахом повстання польська шляхта та євреї збиралися в містах, сподіваючись на захисток за міськими укріпленнями, і таким чином скупчуючись, масово ставали жертвами повстань.

Російсько-турецька війна 1768-1774 рр. тягарем рекрутської повинності та утриманням російського війська лягла на плечі населення краю. І хоч відсутня статистика жертв війни, все ж, загальновідомо, що такі соціальні катаклізми не обходяться без зменшення населення. В цей же час величезну кількість жертв серед населення краю спричинила чума 1770 року. Та й перший поділ Польщі (1772 р.) не міг не позначитися на статистиці населення.

Єврейське населення мало свої форми організації. Назвою «кагал» означувалось самоуправління єврейської общини і сама община, що утворювалась за територіальним принципом. Прийнято вважати, що основою автономного общинного управління був привілей 1569 року євреям міста Львова. Уряд Речі Посполитої визнав, що воєвода не вправі призначати євреям міста рабина без їх згоди, а може затвердити лише того, кого вони оберуть самі. Окрім єврейської общини ніхто не мав права вибирати єврейських старшин, але після обрання воєвода мав право їх затвердити. Тобто єврейському населенню Львова було надане право самостійно обирати релігійне та організаційне керівництво. До кінця XVI ст. таке право поширювалось на більшість єврейських общин у польсько-литовській державі. Тоді ж були вироблені правила організації єврейських общин, що являли собою зразки кагального управління і які зберігалися впродовж двох століть. Головним підґрунтям общинної організації була солідарна відповідальність перед урядом з приводу всіх податків та зборів.

На чолі общини (кагалу) стояло 4-5 старшин (рашім), які разом з трьома почесними членами (товім) складали правочинну колегію кагалу, яка вирішувала усі громадські справи і забезпечувала життєдіяльність общини. Рашім по черзі обіймали упродовж місяця посаду парнеса, тобто голови і казначея кагалу. Автономно керовану єврейську общину - інститут кагалу – зберіг і російський уряд після приєднання земель, які в результаті трьох поділів Польщі відійшли до Росії. В першу чергу він керувався фіскальними мотивами, бо кругова порука у сплаті податків, що існувала серед членів єврейських общин, гарантувала своєчасне надходження податків до державної казни. І навіть коли євреїв почали записувати у загальноміські книги мешканців цих населених пунктів, чим частково зменшувався вплив кагалу, то спеціальним

указом 1776 року російський уряд зобов'язував кагали забезпечувати кругову поруку і видавати євреям паспорти. Положенням про євреїв 1804 р., яке передавало внутрішнє судочинство рабинам, уряд підтвердив відповідальність кагалів за бездоїмочний збір казенних внесків та використання коштів єврейських общин. Невеликі кагали називалися прикагалками або парафіями. І тільки 1844 року в зв'язку з прагненням уряду «злити» євреїв з іншим населенням імперії, кагали були ліквідовані, а їх функції передавалися міським управам і ратушам.

Єврейське населення Уманщини у XVIII ст. входило у три кагальні округи - Уманський, Соколівський і частково Теплицький. Із зведених даних про чисельність єврейського податного населення ми вибрали населені пункти цих округів і кількість єврейського податного населення в них рахували за географічною ознакою: євреї міста Умані та Уманського кагалу; Соколівки та Соколівського кагального округу; Теплика і Теплицького кагального округу; парафії Гуманської. Це уможливило підрахунки єврейського населення Уманщини у XVIII ст., так як в цей час її землі не були окремою територіально-адміністративною одиницею, що утруднює подібні підрахунки. А виділивши із названих кагальних округів населені пункти, що у кінці XVIII ст. склали єдину адміністративну одиницю - Уманський повіт, можна скласти загальне уявлення про єврейське населення цієї території у більш ранньому часі. Правда, матеріали шести переписів єврейського податного населення (1764, 1776, 1784, 1787, 1790 і 1791 років) були частково не повними, а частково втраченими. Тому в багатьох випадках не можна чітко прослідкувати динаміку чисельності євреїв - мешканців населених пунктів Уманщини. Навіть не відомо, чи відсутність даних за матеріалами переписів по багатьох населених пунктах є результатом втрати відомостей чи відсутністю в цей час євреїв в тому чи іншому поселенні. Йдеться ось про що: наприклад значиться, що в с. Степківка 1764 р. мешкало 2 податні душі єврейської національності, у 1776 р. – 2 душі, у 1784 р. – 12 душ, у 1787 р. – 20 душ. Тобто, очевидно є динаміка зростання чисельності єврейського населення в цьому селі. А у селі Роги за переписом 1765 р. виявлено 3 податні душі єврейської національності, а даних про євреїв за матеріалами наступних (1776, 1784, 1787 років) переписів немає. То виникає питання: чи переписи були не повні, чи матеріали переписів втрачені, чи євреїв у ці роки в Рогах не було? Останнє виглядає найменш вірогідним, так як переписи 1790 і 1791 років виявили у селі Роги 34 податні душі єврейської національності. Тому загальною заувагою до використаних матеріалів шести переписів єврейського населення буде таке: переписи були не повними і до того ж частина їх матеріалів втрачена, а тому загальні підрахунки податного єврейського населення Уманщини у XVIII ст. є досить умовними. До того ж ці переписи не були загальними, а переписувалось лише податне населення.

Місто Умань було одним з найбільших на Правобережній Україні і мало багатонаціональний склад населення. У зазначений час воно було містом Брацлавського воєводства. Власник Умані граф Потоцький заснував у 1761 році нове місто на старому попелищі і видав грамоту про новозаведенні в Умані ярмарки і вільну торгівлю на них. Тоді в Умані вже мешкало 450 євреїв.



Соколівка в часи Речі Посполитої була містечком Брацлавського воєводства. У 1760 році їх власник Київський воєвода Потоцький пожалував містечку нову грамоту, бо стара була втрачена, і у ній йшлося про євреїв. Зокрема, всі євреї та християни, що бажали оселитися в Соколівці, на три роки звільнялися від податків за виготовлення горілки, пива і меду; в суботні та святкові дні євреям-шинкарям заборонялась питейна торгівля, але і міщанам заборонялося шинкувати по суботах. За це місцева єврейська община була зобов'язана поставляти до місцевого костьолу «полкамня свечного сала». Можливо, що така чітка регламентація прав євреїв та християн робила привабливою Соколівку та околишні села для проживання. У 1764 році в Соколівці та в сусідніх селах мешкало 585 євреїв-платників подушного податку.

Перепис 1764 року виявив у м. Умані 301 єврея-податкоплатника, в Соколівці – 232, а в Теплику – 153 особи. В Уманському кагальному окрузі переписом було охоплено 44 села, в Соколівському – 50 сіл і в Теплицькому – 32 села. Сільське населення в цих кагальних округах розподілялось так: на одне село в Уманському окрузі, в середньому, припадало 3,29 осіб, в Соколівському – 7,66, в Теплицькому – 3,93 душі податного єврейського населення. Зведені дані по названих кагальних округах за матеріалами шести переписів представимо такою таблицею:

	Роки переписів	Уманський кагальний округ		Соколівський кагальний округ		Теплицький кагальний округ	
		Умань	На одне село в окрузі приходиться євреїв	Соколівка	На одне село в окрузі приходиться євреїв	Теплик	На одне село в окрузі приходиться євреїв
1	Перепис 1764 р.	301	3,29	232	7,66	153	3,93
2	Перепис 1776 р.	277	5,14	223	8,70	313	-
3	Перепис 1784 р.	987	10,21	521	12,21	466	9,08
4	Перепис 1787 р.	992	11,59	296	18,37	531	10,92
5	Перепис 1790 р.	1906	39,69	447	-	635	-
6	Перепис 1791 р.	1862	21,65	447	-	-	-

Дані таблиці лише уточнюють здійснені підрахунки. Порівняння наведених показників не мають сенсу, так як кожним переписом була охоплена різна кількість населених пунктів (чи дані збереглися по різній кількості поселень). А дані двох останніх переписів (1790 і 1791 років) наведені тільки по парафії Гуманській, яка включала колишні три кагальні округи.

Наступний перепис податного єврейського населення Брацлавського воєводства був здійснений у 1776 році. Він проводився з метою збільшення поголовного податку, встановленого сеймом ще в 1764 році з 2-х до 3-х злотих. А щоб цей податок міг збільшуватись, то Скарбовій комісії доручалося проведення переписів через кожні три роки. Від поголового податку

звільнялися лише ті євреї, які особисто, а не через християн, займалися землеробством. В ході перепису було зафіксоване зменшення в цілому по воєводству чисельності євреїв з 20 271 до 14 088 душ. Податне єврейське населення міста Умані теж зменшилося з 301 особи до 277 осіб. І в той же час, сільське єврейське населення збільшилося в 17 кагальних округах Брацлавського воєводства. В Уманському кагальному окрузі на одне село припадало 5,14 євреїв-платників податку, а Соколівському – 8,70 душ.

У 1778 році було проведено наступний перепис податного єврейського населення, але він був не повний і більш-менш систематизовані дані збереглися лише на Волині.

А в сусідніх воєводствах Південно-Західного краю перепис податного єврейського населення проводився у відповідності з універсалом Скарбової комісії від 3 березня 1784 р. упродовж цього ж року. У 41 місті, 18 містечка і 964 селах Брацлавського воєводства мешкало 25 497 євреїв. У порівнянні з переписом 1764 року загальна кількість євреїв збільшилась на 25,78%, а в порівнянні з переписом 1776 року – на 80,98%. Як видно, приріст був досить значним. В Умані нараховувалося в цей час 987 євреїв. Уманський кагальний округ включав, окрім Умані, 4 містечка (Торговиця – 282 осіб, Хощовата – 87 осіб, Богопіль – 80 осіб і Голованівське – 102 особи), які згадуються вперше, та 136 сіл і 6 ферм з населенням 1474 особи. Отож, усього в Уманському кагалі нараховувалось 3 006 євреїв. Територія Уманського кагального округу розширювалася на південь і особливо помітним є збільшення сільського єврейського населення. Якщо в цілому по воєводству на одне село припадало 10,04 особи, то по Уманському кагалу на село приходилось 10,2 особи єврейської національності.

Перепис 1787 року виявив у Брацлавському воєводстві 49 міст, 8 містечок і 1 101 село, в яких мешкало 27 232 особи євреїв податкоплатників. В порівнянні з попереднім 1784 року переписом, кількість міських поселень зменшилась на 2, а сільських, навпаки, збільшилась на 137. Отже, приріст населення в цілому по воєводству відбувся, в основному, за рахунок збільшення кількості сіл, в яких поселились євреї, а також збільшення жителів-євреїв тих сіл, які вже були охоплені попереднім переписом. В Уманському кагальному окрузі нараховувалось тоді 143 села і 1 ферма, в яких мешкало 1 670 євреїв податкоплатників. У порівнянні з попереднім переписом кількість сільських поселень збільшилась на 2, а кількість населення в них – на 196 осіб. Відносно міських поселень, то кількість їх залишилась незмінною – 5 (місто Умань та містечка Богопіль, Голованівське, Торговиця і Хощовата), а кількість єврейського населення в них збільшилась на 120 осіб. Отже, і по Уманському кагальному окрузі приріст населення відбувся переважно за рахунок збільшення мешканців сільських населених пунктів. До того ж, збільшення єврейського населення спостерігалось у тих населених пунктах, які розташовані в центральній та північній частині Брацлавського воєводства.

Місто Умань було першим серед міст Брацлавського воєводства за кількістю податного єврейського населення. За переписом 1787 року в ньому мешкало 992 євреї. У порівнянні з попереднім переписом, кількість єврейського

населення збільшилась в ньому на 0,50%. А містечка Уманського кагалу стосовно приросту єврейського населення в них, розподілялись у такій послідовності: Богопіль – 35,0%, Хощовата – 28,73%, Торговиця – 13,47% і Голованівське – 0,80%. Поглянувши на карту і на зведені дані перепису, можна помітити, що найменшим був приріст кількості мешканців південних населених пунктів. В цілому ж по воєводству помітне коливання кількості населення: в одних містах і кагальних округах воно збільшилось, а в інших – зменшилось. Найбільш густонаселеними містами були східні, а з кагальних округів сільське населення найчисельнішим було в центральних, поступово зменшуючись південніше і північніше.

Наступний перепис єврейського податного населення, що був здійснений у 1790 році, мав значні прогалини і був далеко не повним. У Брацлавському воєводстві наявні матеріали тільки по 34 містах, 6 містечках та 673 селах, а тому і загальна кількість населення зменшилась до 22 280 осіб. Але при загальному зменшенні кількості сіл, в яких перепис виявив єврейське населення найбільшим був приріст саме сільських євреїв: у середньому на кожне село припадало 13,95 особи єврейської національності. Це був найвищий показник в порівнянні з аналогічними за попередніми переписами. Однак, таке порівняння не зовсім доречне, тому що між кагальними округами 1787 і 1790 рр. є велика різниця в їх території: попередні два або три кагальні округи у 1790 році з'єднані в один. Так, до Уманської парафії були включені колишні Соколівській та Теплицький кагальні округи, а відтак в її складі було 173 населені пункти, у яких мешкало 6 633 євреї. Натомість містечко Голованівське, що раніше входило до Уманського кагального округу, з навколишніми селами було виділене в окремий округ.

**Парафія Гуманська\***

№ п/п	Перепис 1790 року		Перепис 1791 року	
	2	3	4	5
1	<b>місто</b> Гумань	1906 осіб	<b>місто</b> Гумань	1862
2	<b>села:</b> Гереженівка	9	-	-
3	Маньківочка	7	-	-
4	Гродзеве	18	Гродзеве	18
5	Бабанка	42	Бабанка	42
6	Свинарка	16	-	-
7	Оксанина	38	Оксанина	38
8	Коржовий Кут	17	Коржовий Кут	18
9	Коржова	35	Коржова	35
10	Заячківка	16	Заячківка	16
11	Степківка	17	Степківка	17
12	Сушківка	15	Сушківка	15
13	Собківка	10	Собківка	10
14	Псярівка	49	Псярівка	49
15	Громи з Зубринками	28	Громи з Зубринками	28

\* При перекладі назв населених пунктів з польської мови збережено назви оригіналу.

**Уманська старовина, вип. 8 / 2021**

16	Полянецьке	40	Полянецьке	40
17	Кочержинці	31	-	-
18	Томашівка	23	Томашівка	29
19	Юрківка	21	Юрківка	20
20	Любашівка	25	Любашівка	25
21	Серебря	27	-	-
22	Погоріла	22	Погоріла	22
23	Осітна	26	Осітна	26
24	Кузьмина Гребля	17	Кузьмина Гребля	17
25	Синиця	14	Синиця	14
26	Паланка	16	Паланка	17
27	Росошки	14	Росошки	14
28	Голяківка	19	Голяківка	19
29	Городецьке	19	Городецьке	37
30	Війтівка	19	Війтівка	19
31	Пеньківка	17	Пеньківка	17
32	Ксендзівка	15	Ксендзівка	15
33	Старі Бабани	27	Старі Бабани	31
34	Молодецьке	46	Молодецьке	46
35	Танське	20	-	-
36	Аполянка	18	Аполянка	20
37	Піківець	10	Піківець	10
38	Дмитрушки Малі	12	Дмитрушки Малі	12
39	Дмитрушки Великі	12	Дмитрушки Великі	12
40	Звірки	25	Звірки	25
41	Доброводи	24	Доброводи	24
42	Роги	34	Роги	34
43	Косенівка	18	Косенівка	18
44	Бабаночка	11	Бабаночка	11
45	Вербовата	9	Вербовата	9
46	Кочубіївка	18	-	-
47	Максимівка	15	Максимівка	15
48	Шарина	22	Шарина	22
49	Журбинці	-	-	-
50	Ладизинка	35	Ладизинка	35
51	Текуча	24	-	-
52	<b>місто Торговиця</b>	480	-	-
53	Левківка	12	-	-
54	Підвисоке	37	-	-
55	Росоховата	23	-	-
56	Криві Коліна	12	-	-
57	Корсунка з Довгеньким	12	-	-
58	Нерубайка	41	-	-
59	Острівець з Борщовою	14	-	-
60	Рогова з Гайдуковою	9	-	-
61	Крутеньки	9	-	-
62	Перегонівка з Сайками	14	-	-
63	Копенковата	17	-	-

**Уманська старовина, вип. 8 / 2021**

64	Небелівка	23	Небелівка	33
65	Ольшанка	13	-	-
66	Дубова	15	-	-
67	Кам'янече	42	-	-
68	Свердлікова	17	Свердлікова	17
69	Майданецьке	21	-	-
70	Мушурів	21	-	-
71	Романівка	34	-	-
72	Махиболото	5	-	-
73	Білі Млини	14	-	-
74	Гордашівка	24	-	-
75	<b>місто</b> Тальне	24	-	-
76	<b>села</b> Глибочок	16	-	-
77	Білашки	30	-	-
78	Тальянки	13	-	-
79	Поташ	14	-	-
80	Паланочка	7	-	-
81	Вишнопіль	33	-	-
82	Зеленьків	9	-	-
83	Легедзина	18	Легедзина	11
84	Кобринова Гребля	6	Кобринова Гребля	31
85	Хутір Слобідка	2	-	-
86	села Щаснопіль	10	-	-
87	Кугутівка	-	-	-
88	<b>місто</b> Соколівка	447	<b>місто</b> Соколівка	447
89	<b>села</b> Безпечна	12	<b>села</b> Безпечна	12
90	Зелений Ріг	17	Зелений Ріг	17
91	Кіщенці	25	Кіщенці	35
92	Кинашівка	28	Кинашівка	28
93	Томашівка	12	Томашівка	12
94	Помийник	18	Помийник	18
95	Краснопілка	13	Краснопілка	13
96	Берестівець	10	Берестівець	12
97	Цеберманівка	20	Цеберманівка	20
98	Яроватка	6	Яроватка	6
99	Верхнячка	14	Верхнячка	14
100	Христинівка	48	Христинівка	48
101	Шукайвода	20	Шукайвода	20
102	Улоговата	12	Улоговата	12
103	Чайківка	11	Чайківка	11
104	Ліщинівка	11	-	-
105	Пенюжковка	17	-	-
106	Ботвинівка	7	Ботвинівка	7
107	Цеберманова Гребля	8	Цеберманова Гребля	8
108	Красноставка	7	Красноставка	7
109	Митківка	24	Митківка	24
110	Дзензелівка	24	Дзензелівка	24
111	Нестерівка	20	Нестерівка	20

**Уманська старовина, вип. 8 / 2021**

112	Добра	26	Добра	26
113	Подобна	17	Подобна	17
114	Маньківка	44	Маньківка	44
115	<b>місто</b> Буки	126	-	-
116	<b>села</b> Антонівка	35	-	-
117	Попівка	30	-	-
118	Кривець	30	-	-
119	Хижна	30	-	-
120	Вороне	13	-	-
121	Кути	12	-	-
122	Новагребля	13	-	-
123	Русанівка	23	-	-
124	Кислін	26	-	-
125	Багва	29	-	-
126	Рубаниймост	40	-	-
127	Ризина	20	-	-
128	Борщівка	49	-	-
129	Крачківка	18	Крачківка	13
130	Іванька	47	-	-
131	Янківка	35	-	-
132	Полковнича	33	-	-
133	Папужинці	29	-	-
134	Ярпіль	38	-	-
135	Чорнокам'янка	28	-	-
136	Побійна	15	-	-
137	Охматів	9	-	-
138	Кущова	4	-	-
139	Красникут	8	-	-
140	<b>місто</b> Теплик	635	-	-
141	<b>села</b> Страшгород	17	-	-
142	Розкошівка	7	-	-
143	Комарівка	9	-	-
144	Янів	4	-	-
145	Сушківка	15	-	-
146	Свинарка	10	-	-
147	Талалаївка	5	-	-
148	Обозівка	17	Обозівка	17
149	Кам'янка	9	-	-
150	Заячківка	5	-	-
151	Шельпахівка	6	-	-
152	Кожухівка	8	-	-
153	Ухожа	6	-	-
154	Росоша з Відлями	15	-	-
155	Ташлик Кривий	6	Ташлик Кривий	24
156	Ташлик Гнилий	3	-	-
157	Березівка	7	-	-
158	Серединка	7	Серединка	34
159	Сокиряни	5	-	-
160	Полог	8	-	-
161	Лозовата	5	-	-

162	Чорногребля	7	-	-
163	М'яглоход	11	-	-
164	Раківка	5	-	-
165	Шмарівка	3	-	-
166	Краснопілка	5	-	-
167	Завадівка	18	-	-
168	Мшарівка	8	-	-
169	Мошулки Великі	22	-	-
170	Мошулки Малі	9	-	-
171	Залужжя	8	-	-
172	Пчельна	14	-	-
173	Орадівка	7	-	-
			Танське	18
	173 населених пункти		75 населених пунктів	
	6.633 осіб		3.890 осіб	

У місті Умані у 1790 році мешкало 1 906 євреїв-податкоплатників і воно за кількістю єврейського населення займало перше місце серед міст Брацлавського воєводства. До Уманської парафії тоді входило п'ять міст: Теплик – 635 осіб, Торговиця – 480, Соколівка – 447 осіб, Буки – 126 осіб і Тальне – 24 особи єврейської національності. Всього ж, разом з Уманню, міського населення було 3 618 осіб, що складало 54,5% всього єврейського населення Уманської парафії. Колишні містечка Богопіль і Хошовата стали містами і до Уманського кагального округу не входили. У порівнянні з попереднім переписом єврейське населення Умані збільшилось на 914 осіб, Торговиці на 160 осіб, Теплика на 104 особи, Соколівки на 151 особу єврейської національності. А в Голованівському, що за попереднім переписом входило до Уманського кагального округу, кількість євреїв збільшилась на 330 осіб. У названих містах (а вони займали південні землі воєводства) чисельність податного єврейського населення збільшувалась найшвидше. Що стосується округів в цілому, то Уманський був першим за густотою єврейського населення серед шести кагальних округів воєводства. Як і попередній, перепис 1790 року виявив найбільш густонаселеними міста і села південної частини Брацлавського воєводства.

У 1791 році був здійснений останній у XVIII столітті перепис єврейського податного населення. Він був далеко не повним: з 34 міст і 855 сіл воєводства, населених євреями, матеріали збереглися тільки по 13 містах, одному містечку і 234 селах. Таким чином, відомості відсутні по 21 місті і 621 селі воєводства. Загальна кількість євреїв, які оподатковувалися, у воєводства становила 9 088 осіб, тобто єврейське населення зменшилось на 59,2%. Але, виходячи з середніх цифр на кожний населений пункт, і міське, і сільське населення збільшилось у порівнянні з попередній переписом. У 1791 році на одне місто припадало 413,61 особи, на одне містечко – 214 осіб і на одне село – 14,94 проти відповідних цифр 1790 року – 370,85 – 102,83 – 13,95.

Все ж кількість єврейського податного населення зменшилась і в Умані мешкало 1 862 євреї, що на 44 менше, ніж виявив перепис 1790 року. Уманський кагальний округ за густотою сільського єврейського населення був

третім по воєводству після Чечельницького та Брацлавського. До його складу входили 77 населених пунктів, у яких мешкало 3 820 євреїв, що підлягали оподаткуванню. З шести міст, що за попереднім переписом входили до Уманської парафії, тільки в Умані та Соколівці визначена кількість єврейського населення. В містах Буки, Торговиця, Теплик і ще в 97 селах кількість євреїв не відома.

Однозначної відповіді на питання чи в цілому зменшилась кількість єврейського населення краю, чи не всі населені пункти були охоплені переписом, історичні джерела не дають. Але, якщо співставити основні політичні події та тенденції економічного розвитку цього регіону 1790–1791 роки, то закономірним є висновок такий: в роки останніх двох переписів через внутрішню кризу в державі та стан війни, євреї залишали міста та села Брацлавського воєводства. Так, російсько-турецька війна 1787–1792 років робила небезпечними для проживання південноукраїнські землі, а ще й переходи та постій російських і польських військ, що супроводжувалися розоренням мирного населення, викликали невдоволення серед мешканців краю і підтримували чутки про нову різню. Між тим, польський уряд здійснив низку заходів, метою яких було внутрішнє зміцнення держави та посилення її самостійності. Серед них найбільш важливими були постанови про зміцнення королівської влади, закон про вільні міста та передачу староств в приватну власність. Перша з них породила смуту в Польщі і спричинила утворення Торговицької конфедерації (травень 1792 р.); друга – розширюючи права і вольності міщанського стану, створювала умови для його збагачення через розвиток міської торгівлі та ремесел, а третя – загрожувала погіршенням економічного становища селян цих староств, а відтак, могла спричинити нову хвилю повстанського руху. І, наостанок, всі біди південно-західних воєводств, особливо Брацлавського, довершила російсько-польська війна 1792 року, яка пришвидшила другий поділ Польщі. Пов'язуючи дані переписів податного єврейського населення з цими подіями, підкреслимо, що збільшення євреїв то в містах, то в селах зумовлювалося їх сподіваннями на поліпшення свого становища. Однак, внутрішня нестабільність держави і небезпечне мешкання на прикордонних територіях призводили до міграції єврейського населення.

Рівень промислового виробництва в Південно-Західному краї у 1787–1791 рр. не піднімався вище попереднього (даних про ріст промисловості практично немає). Деяке пожвавлення спостерігалось лише в торгівлі. Воно було викликане законом про вільні міста. Торгівля розвивалася, переважно, в південній частині регіону, а тому і значно зросло населення міст, що були центрами ремесел і торгівлі.

Економічне становище селян ставало все важчим. Воно доповнювалося ще й релігійними утисками. Невдоволення готове було виплеснутись новою катастрофою в 1789 році. Однак хвиля народного руху в цей час не піднімалася і це дає підстави вважати, щ залишення євреями багатьох міст і сіл було зумовлене не економічним станом місцевого православного населення, а швидше суспільно-політичними чинниками. Найважливіший з них був стан війни на південноукраїнських землях. В цілому по Брацлавському воєводству



кількість сіл, що не мали євреїв, у 1790 році зменшилась до 90 (з 150 в 1787 році), а в 1791 році не мали євреїв 21 місто і 621 село. В джерелах відсутні відомості про те, щоб оренди, шинки та корчми в опустівших від євреїв селах займали християни. А відтак, це ще раз підтверджує, що єврейське населення покинуло міста і села не внаслідок гонінь чи переслідувань, а через війну, що зачепила південні терени воєводства.

Зведені дані про кількість євреїв Брацлавського воєводства та Уманського кагального округу унаочнює така таблиця:

№ з/п		Перепис 1764 р.	Перепис 1776 р.	Перепис 1784 р.	Перепис 1787 р.	Перепис 1790 р.	Перепис 1791 р.
1	Кількість єврейського населення по Брацлавському воєводству	20 271	14 088	25 497	27 232	22 280	9 088
2	Кількість єврейського населення в Уманському кагальному окрузі (разом з м. Умань)	442	657	3 006	3 328	6 633	3 890
3	Питома вага євреїв Уманського кагального округу у відношенні до єврейського населення всього воєводства	2,18%	4,66%	11,78%	12,22%	29,77%	42,80%
4	Кількість єврейського населення в місті Умані	301	277	987	922	1 906	1862
5	Питома вага євреїв в м. Умані у відношенні до єврейського населення всього Брацлавського воєводства	1,48%	1,96%	3,87%	3,38%	8,55%	20,4%

Як видно, в Уманському кагальному окрузі кількість єврейського податного населення упродовж 1764–1791 рр. була різною і складала, в середньому, від 2 до 43% населення Брацлавського воєводства. На місто Умань припадало від 1,5 до 20% євреїв воєводства. Найбільший приріст євреїв дали два останні переписи населення, але тільки перепис 1790 року був найповнішим

(він охоплював 173 нас. пункти Уманського кагального округу). Скачковидний приріст євреїв за переписом 1791 р. спричинений не збільшенням загальної кількості єврейського населення, а зменшенням території Уманського кагального округу. Останній перепис виявив євреїв тільки в 75 населених пунктах з 173, які за попередніми переписом входили до Уманського кагального округу. Отже, найповнішим був перепис податного єврейського населення 1790 року, який виявив в Уманському кагальному окрузі 6 633 євреїв, що становило 29,77% єврейського населення Брацлавського воєводства. В місті Умані тоді мешкало 1 906 євреїв, що складало 8,55% євреїв воєводства. В цілому ж, під кінець XVIII століття кількість євреїв в Брацлавському воєводстві зменшилась, а в Уманському кагальному окрузі – збільшилась. В середньому по воєводству на 837 кв. милях площі мешкало 655 941 особа, з них євреїв було – 25 497, що становило 3,8% всього населення (Каманін, 1890:216).

**Висновки.** Таким чином, використовуючи дані офіційної статистики, тобто матеріали переписів єврейського податного населення, які з фіскальною метою здійснював уряд Речі Посполитої в другій половині XVIII ст., можна з'ясувати динаміку чисельності євреїв – мешканців Уманщини. Виділення з матеріалів шести переписів даних по Уманському, Соколівському та Теплицькому кагальних округах, до складу яких входили населені пункти Уманщини, уможливорює підрахунки податного єврейського населення даного регіону. Узагальнені і унаочнені в таблицях показники кількості євреїв зазначеного регіону показують, що представники єврейського етносу здавна мешкали в місті Умані та містечках і селах Уманщини. Упродовж другої половини XVIII ст. місто Умань та Уманський кагальний округ були серед найбільш густонаселених в Брацлавському воєводстві. Представлені у таблицях підрахунки уможливають ілюстрацію динаміки зростання чисельності єврейського населення Уманщини. Менше як за три десятиліття, з 1764 по 1791 рік, частка євреїв Уманщини серед всього єврейського населення воєводства зросла з 2,18% до 42,80%. Навіть фрагментарність матеріалів переписів не заважає заключити, що у другій половині XVIII ст. чисельність євреїв, які мешкали на Уманщині, постійно збільшувалась.

Як свідчать виокремленні з матеріалів переписів єврейського податного населення і зіставлені відомості по Брацлавському воєводству, провідною тенденцією динаміки чисельності євреїв було збільшення їх кількості. Попри те, що кожен із шести переписів (1764 р., 1776 р., 1778 р., 1787 р., 1790 і 1791 роки) містить відомості з різної кількості міст, містечок і сіл, і що у цих типах населених пунктів зафіксована різна чисельність мешканців євреїв, все ж середня кількість податного єврейства на одне місто, містечко, село від перепису до перепису збільшувалась. Чіткіше прослідковується збільшення міського єврейства, менше містечкового і ще менше сільського.

Що стосується Уманщини у другій половині XVIII ст., то єврейське населення з її території було об'єднане у три кагальні округи – Уманський, Соколівський і частково Теплицький. Вибравши з опублікованих матеріалів переписів кількість єврейського податного населення по місту Умані, кагальних округах під час чотирьох переписів (1764, 1776, 1778, 1787 рр.) та парафії

Уманської під час переписів 1790 і 1791 років, ми зробили спробу визначити вектор динаміки чисельності. І з'ясувалося, що тенденція до збільшення чисельності податного єврейського населення і в містах Умань, Соколівка, Теплик, і у селах одноіменних з містами кагальних округів, зримо прослідковується. Навіть при тому, що зведені матеріали переписів містять інформацію по різній кількості населених пунктів, все ж показники по містах і середні на одне село в кагальному окрузі свідчать про позитивну динаміку чисельності єврейства. Навіть без чіткої відповіді на питання чому в ході шести переписів не однаковою була кількість населених пунктів (чи то не усі були охоплені, чи частина матеріалів втрачена, чи євреї часто змінювали місце мешкання), вдалося виявити і проілюструвати тенденцію збільшення кількості податного єврейського населення.

Матеріали шести переписів дали можливість здійснити підрахунки питомої ваги податного єврейства міста Умані та Уманського кагального округу у відношенні до чисельності єврейства Брацлавського воєводства. Виявилось, що показники питомої ваги євреїв Уманського кагального округу до єврейства воєводства зросли від 2,18% у 1764 р. до 42,80% у 1791 р. А аналогічні показники по місту Умані зростали від 1,48% до 20,4%. І розуміючи, що переписи податного населення це не повна демографічна статистика, все ж варто зауважити, що здійснені підрахунки показують позитивну динаміку збільшення єврейства на Уманщині у другій половині XVIII ст.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Дашкевич, 1992 – Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейського-українських відносин (XVI – початок XX ст.) // *Сучасність*. 1992. № 8. С. 49-54.
- Єврейская энциклопедия, 1908-1913 – Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем: в 16 т. Санкт-Петербург: Издание общества для Научных еврейских Изданий и изд. Брокгауз – Эфрон, 1908-1913.
- Кабузан, 1963 – Кабузан В.М. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX века. М., 1963. 230 с.
- Каманин, 1890 – Каманин Иван. Статистические данные о евреях в Юго-Западном крае во второй половине прошлого века (1765–1791 гг.) // *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов*. Ч. 5. Т. II. Вып. I. К., 1890. С. 1-234.
- Мельник, 2015 – Мельник І. Євреї в етносоціальному складі населення Уманщини кінця XVIII – початку XX ст. // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2015. Вип. 1. Ч. 3. С. 153-156.
- Мельник, 2018а – Мельник І. Єврейське населення Уманського повіту наприкінці XVIII – початку XX ст. : історичний огляд // *Емінак: науковий щоквартальник*. 2018. № 2. Т. 2. С. 97-102.
- Мельник, 2018b – Мельник І.В. Єврейське населення Уманщини наприкінці XVIII – початку XX ст.: автореф. дис. ... к. іст. н. : 07.00.01 – Історія України, Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2018. 18 с.
- Наулко, 1991 – Кабузан В.М., Наулко В.І. Євреї на Україні, в СРСР і в світі: чисельність і розміщення // *Український історичний журнал*. 1991. № 6. С. 56-69.
- Якобчук, 2005 – Якобчук Н.О. Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921) // *Архіви України*. 2015. Вип. 4. С. 165-174.

### REFERENCES

- Dashkevych, 1992 – Dashkevych Y. Problematyka vyvchennia yevreiskoho-ukrainskykh vidnosyn (XVI – pochatok XX st.) [Problems of studying Jewish-Ukrainian relations (XVI - early XX centuries)]// *Suchasnist*. 1992. № 8. S. 49-54. [in Ukrainian].
- Evreyskaya entsiklopediya, 1908-1913 – Evreyskaya entsiklopediya: Svod znaniy o evreystve i ego kulture v proshlom i nastoyaschem: v 16 t. [Jewish encyclopedia. A body of knowledge about judaism and its culture in the past and present: in 16 volumes]. Sankt-Peterburg: Izdanie obschestva dlya Nauchnyih evreyskih Izdaniy i izd. Brokgauz – Efron, 1908-1913. [in Russian].

- Kabuzan, 1963 – Kabuzan V.M. Narodonaselenie Rossii v XVIII – pervoy polovine XIX veka [Population of Russia in the XVIII - first half of the XIX centuries]. M., 1963. 230 s. [in Russian].
- Kamanin, 1890 – Kamanin Ivan. Statisticheskie dannyye o evreyah v Yugo-Zapadnom krae vo vtoroy polovine proshlogo veka (1765–1791 g.) [Censuses of the Jewish population in the Southwestern Territory in 1765–1791] // Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemyiy Vremennoyu komissiyey dlya razbora drevnih aktov. Ch. 5. T. II. Vyip. I. K., 1890. S. 1-234. [in Russian].
- Melnyk, 2015 – Melnyk I. Yevrei v etnosotsialnomu skladi naselennia Umanshchyny kintsia XVIII – pochatku XX st. [Jews in the ethno-social composition of the population of Uman region at the end of the XVIII – early XX century] // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii. Ternopil, 2015. Vyp. 1. Ch. 3. S. 153-156. [in Ukrainian].
- Melnyk, 2018a – Melnyk I. Yevreiske naselennia Umanskooho povitu naprykintsi XVIII – pochatku XX st. [Jewish population of Uman district in the late XVIII - early XX centuries: historical review]: istorychnyi ohliad // Eminak: naukovyi shchokvartalnyk. 2018. № 2. T. 2. S. 97-102. [in Ukrainian].
- Melnyk, 2018b – Melnyk I.V. Yevreiske naselennia Umanshchyny naprykintsi XVIII – pochatku XX st. [Jewish population in Uman region at the end of the XVIII – early XX century]: avtoref. dys. ... k. ist. n. : 07.00.01. Istorii Ukrainy, Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. Mykolaiv, 2018. 18 s. [in Ukrainian].
- Naulko, 1991 – Kabuzan V.M., Naulko V.I. Yevrei na Ukraini, v SRSR i v sviti: chyselnist i rozmishchennia [Jews in Ukraine, in the USSR and the world: their number and location] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1991. № 6. S. 56-69. [in Ukrainian].
- Yakobchuk, 2005 – Yakobchuk N.O. Prosopohrafichnyi portret Ivana Kamanina (1850–1921) [Prosopographic portrait of Ivan Kamanin (1850–1921)] // Arkhiv Ukrainy. 2015. Vyp. 4. S. 165-174. [in Ukrainian].

УДК 94(477.46)"1923/1925":299.2]:070

**Віктор ГРИНЧЕНКО**

*orcid.org/0000-0002-2852-3650*

*кандидат історичних наук,*

*доцент кафедри історії України*

*Центральноукраїнського державного педагогічного*

*університету імені Володимира Винниченка*

*(Україна, Кропивницький)*

*grvi63@ukr.net*

## **НЕПРИЙНЯТТЯ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ В РАННІЙ РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД У ВІДОБРАЖЕННІ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ УМАНСЬКОЇ ОКРУГИ**

*У статті розглядається офіційне ставлення партійних, державних, громадських структур в Уманській окрузі до релігійних свят у 1923–1925 рр. Проаналізовані відповідні матеріали вміщені на сторінках газети «Робітничче-селянська правда» – органу Уманського окружного комітету КП(б)У і окрвиконкому Уманщини.*

*Зроблено висновок, що в Уманській окрузі, як і загалом в радянській Україні у той період, відносно більш толерантне офіційне ставлення до релігії поєднувалося із подальшим насадженням нетерпимості до неї. Це досить виразно виявлялося в неприйнятті релігійних свят та всього пов'язаного з ними і вело до руйнації традиційних духовно-культурних цінностей тих релігійних конфесій, які були представлені у цьому регіоні.*

**Ключові слова:** *релігійні свята, Уманська округа, місцева преса, радянська влада, 1923–1925 роки, антирелігійна політика.*

**Viktor GRINCHENKO**

*Candidate of Historical Sciences,*

*Associate Professor of the Department of History of Ukraine*

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University*

*(Ukraine, Kropyvnytskyi)*

*grvi63@ukr.net*

## **REJECTION OF RELIGIOUS HOLIDAYS IN THE EARLY SOVIET PERIOD IN THE REPRESENTATION OF THE LOCAL PRESS OF UMAN DISTRICT**

*From the first years of Soviet rule in Ukraine, the Bolshevik Party actively fought against religious rites,*